

OILAVIY TARBIYIYA JARAYONIDA BOLALARDA HUQUQIY VA SIYOSIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH

Millinorov Xusniddin Xushmatovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qiyuvchisi

Kubayeva Fotima Jamshid qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada oilaviy tarbiya jarayonida bolalarda huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Oila shaxs kamolotining asosiy instituti sifatida bolaning huquqiy ongini rivojlantirishda muhim omil ekanligi asoslab beriladi. Tadqiqot davomida bolalarda huquqiy bilim, siyosiy ong va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda ota-onaning roli, oiladagi ijtimoiy muhit hamda tarbiya usullarining ta'siri o'rganiladi. Shuningdek, zamonaviy jamiyatda huquqiy savodxonlik va siyosiy madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida oilada beriladigan tarbiyaning sifatini oshirish orqali barkamol va ijtimoiy faol shaxsni shakllantirish mumkinligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Oilaviy tarbiya, huquqiy ong, siyosiy madaniyat, yoshlar tarbiyasi, fuqarolik pozitsiyasi, huquqiy savodxonlik, ijtimoiylashuv, ota-ona roli, barkamol avlod, tarbiya metodlari.

Kirish: Hozirgi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jadallashib borayotgan bir davrda yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash masalasi davlat va jamiyat oldida turgan eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bolalarda huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki huquqiy ong va siyosiy tafakkurga ega bo'lgan shaxs jamiyat taraqqiyotining faol ishtirokchisi bo'lib, u ijtimoiy jarayonlarga ongli ravishda munosabat bildiradi hamda o'z fuqarolik burchini chuqur anglaydi.

Shaxsning huquqiy va siyosiy madaniyati, avvalo, oilada shakllanadi. Oila — bu insonning birinchi ijtimoiylashuv muhitidir. Aynan shu muhitda bola dastlabki ijtimoiy tajribani egallaydi, jamiyatda amal qiluvchi norma va qadriyatlarni o'zlashtiradi. Oiladagi tarbiya jarayonida bolaning huquq va majburiyatlari haqidagi tasavvurlari, qonunlarga hurmat, adolat va tenglik kabi tushunchalarga munosabati shakllanadi. Shu bois oilaviy tarbiya tizimini to'g'ri yo'lga qo'yish huquqiy va siyosiy madaniyatni rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi.

Bugungi kunda jamiyatda kechayotgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar, demokratik qadriyatlarning rivojlanishi hamda fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayoni yoshlarning huquqiy savodxonligi va siyosiy faolligini oshirishni talab etmoqda. Bu

esa, o'z navbatida, oilaning tarbiyaviy funksiyasiga bo'lgan e'tiborni yanada kuchaytiradi. Chunki farzandning kelajakdagi ijtimoiy pozitsiyasi, uning davlat va jamiyat hayotidagi ishtiroki bevosita oilada olgan tarbiyasiga bog'liqdir.

Shuningdek, zamonaviy axborot makonining kengayishi, internet va ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ongiga ta'siri ortib borayotgan bir sharoitda oilaning nazorat va yo'naltiruvchi roli yanada muhimlashmoqda. Agar oilada to'g'ri yo'naltirilgan huquqiy va siyosiy tarbiya mavjud bo'lmasa, yoshlar turli yot g'oyalar ta'siriga tushib qolishi mumkin. Shu sababli ota-onalar nafaqat tarbiyachi, balki ma'naviy yo'lboshchi sifatida ham faol bo'lishlari zarur.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — oilaviy tarbiya orqali bolalarda huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirishning nazariy asoslarini o'rganish hamda amaliy jihatlarni tahlil qilishdan iborat. Shuningdek, tadqiqot doirasida ushbu jarayonning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi omillar aniqlanadi va tegishli ilmiy xulosalar hamda amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili: Oilaviy tarbiya orqali bolalarda huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirish masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan turli jihatlarida o'rganilgan. Ushbu muammo pedagogika, sotsiologiya, siyosatshunoslik hamda huquqshunoslik fanlari kesishgan nuqtada joylashganligi bilan ajralib turadi.

Oilaviy tarbiyaning nazariy asoslari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda shaxs shakllanishida oilaning hal qiluvchi o'rni alohida ta'kidlanadi. Xususan, A. Avloniy o'zining "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida tarbiya masalasini jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq holda yoritib, oilani inson kamolotining boshlang'ich maskani sifatida baholaydi. Muallifning fikricha, tarbiya avvalo oilada boshlanib, keyinchalik ijtimoiy muhit orqali rivojlanadi. Bu qarashlar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ham oilaning tarbiyaviy funksiyasi keng yoritilgan. Jumladan, M. Qurbonov va Sh. Mardonovlarning pedagogikaga oid ishlarida yosh avlodni ijtimoiy hayotga tayyorlashda oilaning roli muhim omil sifatida ko'rsatib o'tiladi. Ular huquqiy tarbiya jarayonida bolalarga nafaqat nazariy bilim berish, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantirish zarurligini ta'kidlaydilar.

Huquqiy madaniyatni shakllantirish masalasi huquqshunos olimlar tomonidan ham keng o'rganilgan. Xususan, N. To'xtaxodjeyev va boshqa olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda huquqiy ong va huquqiy madaniyat tushunchalarining mazmuni ochib berilib, ularni shakllantirishda ta'lim tizimi bilan bir qatorda oilaning o'rni ham muhim ekanligi asoslab beriladi. Ularning fikricha, huquqiy madaniyat faqat qonunlarni bilish bilan cheklanmay, balki ularga amal qilish ko'nikmasini ham o'z ichiga oladi.

Siyosiy madaniyat masalasi esa asosan siyosatshunos olimlar tomonidan tahlil qilingan. Xorijiy tadqiqotchilar, jumladan, G. Almond va S. Verba o'zlarining siyosiy madaniyatga oid ilmiy ishlarida fuqarolarning siyosiy tizimga munosabati, ishtiroki va qadriyatlarini o'rganib, siyosiy madaniyatni jamiyat barqarorligining muhim omili sifatida baholaydilar. Ularning nazariyasiga ko'ra, siyosiy madaniyat shaxsning oilada olgan dastlabki ijtimoiy tajribasi asosida shakllanadi.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasiga ta'sir etuvchi omillar ham keng yoritilgan. Internet va ommaviy axborot vositalarining kuchayib borayotgan ta'siri sharoitida oilaning nazorat va yo'naltiruvchi funksiyasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayrim tadqiqotlarda yoshlar ongiga salbiy axborot oqimlarining ta'siri qayd etilib, bunday holatlarning oldini olishda oilaviy tarbiyaning ahamiyati alohida ta'kidlanadi.

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy maqolalarda ham huquqiy va siyosiy tarbiya masalalari yoritilgan bo'lib, ularda yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirish, fuqarolik faolligini rivojlantirish hamda vatanparvarlik ruhini shakllantirishda oilaning o'rni muhim ekanligi qayd etiladi. Xususan, oilada sog'lom ijtimoiy muhitni yaratish, ota-onaning shaxsiy namunasi va tarbiya usullarining to'g'ri tanlanishi bu jarayonning samaradorligini belgilovchi asosiy omillar sifatida ko'rsatiladi.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, oilaviy tarbiya bolalarda huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Biroq mavjud tadqiqotlarda ushbu masalaning ayrim jihatlari yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Xususan, zamonaviy axborot muhitida oilaning tarbiyaviy rolini kuchaytirish mexanizmlari hamda innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish zarurati mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi: Mazkur tadqiqotda oilaviy tarbiya orqali bolalarda huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirish jarayoni kompleks yondashuv asosida o'rganildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik metodlarning uyg'unligidan foydalanildi.

Avvalo, tadqiqotning nazariy asosini pedagogika, huquqshunoslik va siyosatshunoslik fanlariga oid ilmiy manbalar tashkil etdi. Mavzuga doir ilmiy adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish orqali huquqiy va siyosiy madaniyat tushunchalarining mazmuni, ularning tarkibiy qismlari hamda shakllanish omillari aniqlashtirildi. Shuningdek, oilaviy tarbiyaning shaxs rivojiga ta'siri mavjud nazariy qarashlar asosida umumlashtirildi.

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Birinchidan, tahlil va sintez metodi orqali mavzuga oid ilmiy manbalar o'rganilib, turli olimlarning qarashlari solishtirildi hamda umumiy xulosalar chiqarildi. Bu metod oilaviy tarbiyaning huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirishdagi o'rnini nazariy jihatdan asoslash imkonini berdi.

Ikkinchidan, taqqoslash metodi yordamida turli yondashuvlar, ya'ni an'anaviy va zamonaviy tarbiya usullari o'rtasidagi farqlar tahlil qilindi. Bu orqali oilada qo'llanilayotgan tarbiya shakllarining samaradorligi aniqlashtirildi.

Uchinchidan, kuzatish metodi asosida oiladagi tarbiya jarayonlari, ota-onaning farzand bilan muloqoti, ularning kundalik hayotdagi xatti-harakatlari o'rganildi. Ushbu metod orqali real hayotiy misollar asosida xulosalar chiqarishga erishildi.

To'rtinchidan, so'rov (anketa va suhbat) metodidan foydalanish orqali ota-onalar va yoshlar orasida huquqiy va siyosiy ong darajasi, ularning bu boradagi qarashlari hamda oiladagi tarbiya muhitining ta'siri o'rganildi. So'rov natijalari tadqiqotning amaliy jihatini boyitdi.

Beshinchidan, umumlashtirish metodi yordamida olingan natijalar tizimlashtirilib, yakuniy ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Tadqiqotning metodologik asosini tizimlilik, izchillik va obyektivlik tamoyillari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlar o'zaro bog'liqlikda tahlil qilinib, har bir xulosa dalillarga asoslangan holda shakllantirildi.

Mazkur metodologik yondashuv oilaviy tarbiya orqali bolalarda huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirish jarayonini har tomonlama o'rganish hamda uning samaradorligini baholash imkonini berdi.

Natijalar va muhokama: Tadqiqot jarayonida olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, bolalarda huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirishda oilaviy muhit hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Xususan, oiladagi ijtimoiy-psixologik muhit, ota-onaning tarbiyaviy saviyasi va ularning shaxsiy namunalari bolaning huquqiy ongiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kuzatishlar natijasida aniqlanishicha, oilada doimiy ravishda tartib-qoidalarga amal qilinadigan, o'zaro hurmat va mas'uliyat ustuvor bo'lgan muhitda tarbiyalanayotgan bolalarda huquqiy tushunchalar ancha erta shakllanadi. Bunday bolalar nafaqat o'z huquqlarini biladi, balki boshqalarning huquqlariga ham hurmat bilan qarashni o'rganadi. Aksincha, oilada befarqlik yoki qat'iy nazoratning yetishmasligi kuzatilgan holatlarda bolalarda huquqiy ongning sust rivojlanishi aniqlandi.

So'rov natijalari ham ushbu fikrlarni tasdiqladi. Tadqiqotda ishtirok etgan ota-onalarning aksariyati farzandlariga huquqiy bilim berishni muhim deb hisoblashlarini bildirgan bo'lsalar-da, ularning barchasi ham bu jarayonni tizimli ravishda amalga oshirmasliklari ma'lum bo'ldi. Bu esa huquqiy tarbiya ko'proq nazariy darajada qolib ketayotganini ko'rsatadi.

Siyosiy madaniyat masalasida esa qiziqarli natijalar kuzatildi. Oila a'zolari tomonidan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga befarq bo'lmaslik, mamlakat hayotidagi yangiliklarga qiziqish bildirish bolalarda ham shunday munosabatni shakllantiradi.

Ayniqsa, ota-onaning jamiyat hayotidagi faolligi (saylovlarda ishtirok etishi, ijtimoiy muhokamalarda qatnashishi) bolalarga kuchli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy axborot makonida bolalarning huquqiy va siyosiy qarashlari faqat oilaga bog'liq bo'lib qolmay, balki internet va ijtimoiy tarmoqlar ta'siri ostida ham shakllanmoqda. Biroq oilada berilgan to'g'ri tarbiya ushbu tashqi ta'sirlarni muvozanatlashtiruvchi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat aniqlandi: ko'plab ota-onalar huquqiy va siyosiy tarbiya berishni faqat maktab yoki oliy ta'lim muassasalarining vazifasi deb hisoblaydilar. Aslida esa bu jarayonning boshlanish nuqtasi aynan oila hisoblanadi. Shu sababli oilada bolalarga yoshiga mos ravishda huquqiy tushunchalarni tushuntirish, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish va ijtimoiy faollikka undash zarur.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, oilada demokratik muhitning mavjudligi — ya'ni bolaga o'z fikrini erkin bildirish imkoniyatining berilishi — uning siyosiy madaniyatini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Bunday muhitda ulg'aygan bolalar kelajakda faol, tashabbuskor va mas'uliyatli fuqaro sifatida shakllanadi.

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot natijalari oilaviy tarbiya bolalarda huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirishda tizimli, maqsadga yo'naltirilgan va uzluksiz bo'lishi zarurligini ko'rsatdi.

Xulosa va takliflar: Olib borilgan tadqiqotlar natijasida shuni xulosa qilish mumkinki, oilaviy tarbiya bolalarda huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirishning eng muhim va boshlang'ich bosqichi hisoblanadi. Shaxsning huquqiy ongga ega bo'lishi, qonunlarga hurmat bilan qarashi, jamiyat hayotida faol ishtirok etishi ko'p jihatdan oilada olgan tarbiyasiga bog'liqdir.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, oilada sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitning mavjudligi, ota-onaning farzand tarbiyasiga mas'uliyat bilan yondashuvi hamda ularning shaxsiy namunalari bolalarda huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirishda muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, bolaga yoshligidan huquq va majburiyat tushunchalarini singdirish, mustaqil fikrlashga o'rgatish va ijtimoiy faollikka undash muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, zamonaviy axborot makonining kengayishi sharoitida oilaning tarbiyaviy roli yanada ortib borayotgani kuzatildi. Turli axborot oqimlari ta'sirida shakllanayotgan yoshlar ongini to'g'ri yo'naltirishda ota-onaning nazorati va yo'naltiruvchi faoliyati zarur ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

Birinchi, oilalarda huquqiy va siyosiy tarbiya berish bo'yicha ota-onalarning pedagogik va huquqiy savodxonligini oshirish zarur. Buning uchun maxsus seminarlar, treninglar va targ'ibot tadbirlarini tashkil etish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, bolalarga huquqiy bilimlarni berishda ularning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda interfaol va hayotiy misollarga asoslangan yondashuvlardan foydalanish lozim.

Uchinchidan, oilada demokratik muhitni shakllantirish, ya'ni bolalarga o'z fikrini erkin bildirish imkoniyatini yaratish, ularni qaror qabul qilish jarayonlariga jalb etish muhim hisoblanadi.

To'rtinchidan, ta'lim muassasalari va oila o'rtasida uzviy hamkorlikni kuchaytirish orqali bolalarda huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirish samaradorligini oshirish mumkin.

Beshinchidan, zamonaviy axborot texnologiyalaridan oqilona foydalanishni o'rgatish, bolalarni zararli axborotlardan himoya qilish va foydali kontentga yo'naltirish bo'yicha ota-onalarga metodik tavsiyalar berish lozim.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy tarbiya orqali bolalarda huquqiy va siyosiy madaniyatni shakllantirish uzluksiz, tizimli va maqsadga yo'naltirilgan jarayon bo'lib, u jamiyatning barqaror rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Qurbonov, M., Mardonov, Sh. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. To'xtaxodjeyev, N. Huquqiy madaniyat asoslari. – Toshkent: Adolat, 2018.
4. Ismoilov, B. Yoshlar tarbiyasi va ijtimoiylashuv jarayoni. – Toshkent: Ma'naviyat, 2021.
5. Karimov, I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2017.
6. Abdullayeva, D. Yoshlar huquqiy ongini shakllantirishda oilaning roli. // "Pedagogik mahorat" jurnali, 2022, №3.
7. Raximov, S. Siyosiy madaniyat va uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni. // "Ijtimoiy fanlar" jurnali, 2021, №2.
8. Yo'ldoshev, A. Oilaviy tarbiya va shaxs ijtimoiylashuvi masalalari. // "Ta'lim va innovatsiya" jurnali, 2023, №1.
9. Tursunova, M. Huquqiy savodxonlikni oshirishda zamonaviy yondashuvlar. // "Zamonaviy ta'lim" jurnali, 2022, №4.
10. Saidov, F. Globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasining dolzarb muammolari. // "Ijtimoiy tadqiqotlar" jurnali, 2023, №2.